Utvecklingslinjer i den nordiska processrätten — Finland

Av justitierådet GUSTAF MÖLLER

1. Lagstiftningens utveckling

Trots att Finland år 1809 skildes från Sverige och blev ett autonomt storfurstendöme under Rysslands tsar, blev RB i 1734 års lag — i likhet med de övriga svenska lagarna — alltjämt gällande i Finland. Först i slutet av 1800-talet inleddes arbetet på en reform av domstolsorganisationen och rättegångsförfarandet i tvistemål och brottmål. År 1900 avgavs ett förslag till reform av rättegångsväsendet som utarbetats av en därtill förordnad kommitté. Ordförande för kommittén var R. A. Wrede, vars läroböcker i civilprocessrätt veterligen var kurslitteratur i Sverige innan de ersattes av Kallenbergs stora verk. Detta förslag, som innehöll ett förslag till lag om domstolarna, ett förslag till lag om rättegången i tvistemål och ett förslag till lag om rättegången i brottmål, efterföljdes av sju motsvarande förslag av vilka det senaste avgavs år 1939. Rättegången i tvistemål vid allmän underrätt skulle enligt samtliga förslag vara indelad i förberedelse och huvudförhandling.

Inget av dessa förslag ledde emellertid till någon mera genomgripande reform. Detta berodde närmast på den ekonomiska depressionen på 1920-talet och i början av 1930-talet samt på krigsutbrottet år 1939. Den statsfinansiella situationen under efterkrigstiden tillät inte heller några mera genomgripande reformer vare sig av domstolsorganisationen eller rättegångsförfarandet.

År 1948 revideras emellertid de i RB 17 kap. ingående stadgandena om bevisning. Denna revision innebar att den fria bevisprövningens princip (fri bevisföring och fri bevisvärdering) genomfördes i finsk lagstiftning. De i Finland gällande stadganden i RB 17 kap. överensstämmer nästan helt med de i NRB (= Sveriges RB) 35–41 kap. ingående stadgandena om bevisning. År 1954 genomfördes betalningsorderförfarandet (motsvarande betalningsföreläggandet) för indrivande av ostridiga penningfordringar.

År 1960 ändrades RB:s stadganden om stämning och dess delgivning samt, i visst mycket begränsat avseende, stadgandena om handläggning av mål, om processinvändningar och om uppskov. Ett av syftena med sistnämnda lagändring var att hindra onödiga uppskov så att målen skulle bli snabbare behandlade. Denna reform var dock inte tillräcklig för att uppnå detta syfte.

I mitten av 1960-talet började man emellertid inom justitieministeriets lagstiftningsavdelning planlägga en mera genomgripande reform av rättegångsförfarandet. Man ansåg dock att en helhetsreform av rättegångsväsendet borde genomföras i form av ett antal större partiella reformer och inte på en gång. Det i slutet av 1960-talet inledda arbetet på en reform av förfarandet vid allmän underrätt avbröts emellertid i början av 1970-talet. År 1972 ändrades dock stadgandena om handläggningen av mål så, att ett privaträttsligt anspråk med anledning av brott som görs gällande genom särskild talan skall handläggas i den för tvistemål stadgade ordningen och inte såsom tidigare i den för brottmål stadgade ordningen. Samtidigt ändrades även stadgandena om parts utevaro.

I början av 1970-talet ansåg man på politiskt ansvarigt håll att en totalreform av domstolarnas organisation samt domstolarnas och domarnas ställning var det mest väsentliga och att reformen av rättegångsförfarandet i jämförelse därmed närmast var av sekundär betydelse. År 1971 avgav den s. k. rättsväsendekommissionen sitt betänkande. I detta föreslogs bl. a. att domarna skulle i framtiden väljas av politiska organ (bl. a. riksdagen och kommunfullmäktige) på viss tid. En springande punkt i betänkandet var att domstolarna skulle ”demokratiseras” och politiseras.

Rättsväsendekommissionens betänkande ledde dock inte till några lagstiftningsåtgärder och föll så småningom i glömska. Arbetet på en totalreform av rättegångsförfarandet återupptogs rätt snabbt. Man ansåg dock fortfarande att en totalreform skulle ske i form av successiva partiella reformer. Den 1 januari 1980 trädde en revision av stadgandena om ändringssökande i högsta domstolen (RB 30 kap.) i kraft. Denna reform innebar att reglerna om förutsättningarna för beviljande av prövningstillstånd i stort sett kom att stämma överens med motsvarande regler i Sverige.

Den 1 december 1993 trädde en reform angående de allmänna domstolarnas organisation och underrättsförfarandet i tvistemål i kraft. De nya stadgandena, vilka bl. a. innebar att rådstuvurätterna och häradsrätterna ersattes av tingsrätter, intogs i RB. En reform av rättegången i brottmål trädde i kraft den 1 oktober 1997. Stadgandena om rättegången i brottmål ingår numera förutom i RB framförallt i en särskild lag om rättegången i brottmål. Den 1 maj 1998 trädde åter en ny lagstiftning om rättegången i hovrätt i kraft. De nya stadgandena intogs i RB 25 och 26 kap.

2. Rättsläget och praxis före 1990-talets reformer

Före de ovan angivna under detta årtionde genomförda reformerna gällde i Finland i fråga om domstolsorganisationen och rättegångsförfarandet huvudsakligen samma regler som gällde i Sverige innan NRB trädde i kraft. Nedan skall något närmare redo-

göras för rättsläget och praxis i Finland under de decennier som närmast föregick dessa reformers ikraftträdande.

2.1 Underrätterna

I häradsrätten hade man en lagfaren domare och nämndemän. Nämndemännen hade kollektiv rösträtt. Detta innebar vid dissens att domen skulle avkunnas i enlighet med nämndemännens mening endast i det fall dessa var eniga om domslutet. I rådstuvurätten satt alltid tre domare. I de största städerna var alla tre i regel lagfarna. I de mindre städerna var i allmänhet åtminstone en av domarna och i bland två inte lagfarna utan s. k. politierådmän, vilka tidigare även brukade kallas ”illiterata rådmän”. I rådstuvurätten hade varje domare individuell rösträtt.

2.2 Rättegången i allmän underrätt

Tvistemål. Rättegången i tvistemål var inte uppdelad i förberedelse och huvudförhandling. Det var rätt vanligt förekommande att även mindre mål behandlades vid flera likvärdiga rättegångstillfällen med några veckors eller ibland t. o. m. månaders mellanrum. Att ett tvistemål blev avgjort vid det första rättegångstillfället var exceptionellt, om inte svaranden uteblivit (i vilket fall tredskodom kunde meddelas) eller medgivit käromålet. Någon regel enligt vilken samma domare skulle handlägga målet från början till slut fanns inte, utan det var ingalunda sällsynt att målet efter ett uppskov handlades och slutligen avgjordes av helt andra domare och nämndemän än de som handlagt målet vid ett tidigare rättegångstillfälle. Under hela handläggningen kunde parterna åberopa rättsfakta och förebringa bevisning. Vad parterna och vittnena anfört vid ett tidigare rättegångstillfälle inhämtades från protokollet. Alla parts- och vittnesutsagor nedtecknades nämligen i domstolens protokoll. Till grund för domen fick åtminstone i princip endast läggas det som blivit antecknat i protokollet över handläggningen.

Detta s. k. muntligt-protokollariska förfarande ledde framförallt i de större städerna, men även i rätt stor omfattning annorstädes, till att varken någon muntlig sakframställning eller någon muntlig plädering förekom. Frånsett vittnesförhören bestod en domstolsförhandling i huvudsak därav att partsombuden med monoton röst läste upp av dem själva eller av någon annan jurist författade skriftliga inlagor, som de sedan gav in till rätten för att intas i protokollet över handläggningen. I vissa domstolar förekom det även att ett partsombud i stället för att läsa upp inlagan endast lämnade in den till domstolen samt gav en kopia till motpartens ombud. Processen var sällan strukturerad så, att den skulle ha varit indelad i sakframställning, bevisupptagning och slutplädering. Tvärtom var det snarare regel än undantag att sakframställningen och bevisupptagningen flöt in i varandra. Bevisupptagning, inklusive vittnesförhör,

inleddes nämligen ofta innan parternas yrkanden och grunderna för dessa ens klarlagts och preciserats.

Domarens processledning i dispositiva tvistemål var ofta i det närmaste obefintlig. Det förekom t. o. m. att domarna först när partsombuden — ofta efter ett flertal, ibland mera än tio uppskov — överlämnat målet till avgörande började med tillhjälp av protokollet sätta sig närmare in i målet. Avgörandet av tvistemål i allmän underrätt grundade sig således ofta och såvitt det var fråga om större tvistemål nästan alltid på det i målet förda protokollet och inte på domarnas personliga iakttagelser under processens gång.

Brottmål. Vad nyss anförts om rättegången i tvistemål gällde till stor del även brottmålen. Det var dock sällsynt att åklagaren läste upp eller lämnade in till rätten andra inlagor än det skriftliga åtalet. Mindre komplicerade brottmål avgjordes även rätt ofta vid det första rättegångstillfället. Men i större brottmål ”florerade uppskovseländet” rätt ofta. Förundersökningsprotokollet hade en central ställning i brottmålsprocessen. I de flesta underrätter inleddes förhöret med den tilltalade i allmänhet så, att rättens ordförande läste upp den tilltalades vid förundersökningen avgivna berättelse och frågade den tilltalade om han upprepade denna berättelse. Om den tilltalade svarade jakande på denna fråga, frågade rättens ordförande i allmänhet därefter om den tilltalade hade något att tillägga. I strid mot lagens entydiga ordalydelse förekom det även att rättens ordförande inledde vittnesförhören på samma sätt.

Vad som ovan anförts i fråga om rättegången i underrätt gäller dock inte alla underrätter. Redan på 1960-talet fanns det några enstaka domare som, i den mån det var möjligt inom ramen för gällande lagstiftning, försökte iaktta sådana moderna processprinciper, som kommit till uttryck i NRB dvs. muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Och framför allt på 1980-talet fanns det domare som med växlande framgång försökte genomföra en rättegångsreform utan lagändring genom att, i den mån gällande lagstiftning inte utgjorde hinder, ordna processen i stor utsträckning i enlighet med sådana regler som sedermera genom de på 1990-talet genomförda reformerna intogs i lagstiftningen.

2.3 Rättegången i hovrätt

Hovrättsprocessen var i regel helt skriftlig. Målen avgjordes — så som fallet är än idag — av tre hovrättsdomare efter det en fiskal föredragit målet. Sedan år 1979 gällde däremot att hovrätten i regel inte utan en muntlig förhandling fick på grundval av en ny bedömning av bevisningen ändra underrättens avgörande i fråga om ett straffyrkande. Detta gällde dock inte ifall det var fråga om enbart böter eller ifall en muntlig förhandling, med beaktande särskilt av rättsskyddet för den tilltalade, var uppenbart onödig.

3. Rättegången idag

3.1 Tingsrätterna

Tingsrätterna inledde sin verksamhet den 1 december 1993. Lagfarna domare i tingsrätten är lagmannen och tingsdomarna (RB 1:2). I tvistemål består tingsrätten av en lagfaren domare vid förberedelse och vid s. k. liten huvudförhandling, som skall hållas omedelbart i samband med förberedelsen eller senast fjorton dagar därefter (RB 2:5). Vid en fristående huvudförhandling är tingsrätten domför med tre lagfarna medlemmar (RB 2:3). I vissa familjerättsliga mål och i tvister i anledning av hyresförhållanden skall dock tingsrätten vid en fristående huvudförhandling bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän (RB 2:1.2).

I brottmål är en tingsrätt domför med en lagfaren domare och tre nämndemän (RB 2:1.1). Om det för det brott som nämns i åtalet med hänsyn till de omständigheter som anges där inte stadgas något annat eller strängare straff än böter eller fängelse i högst ett år och sex månader, är tingsrätten dock även domför med en lagfaren domare. Härvid kan den tilltalade emellertid inte dömas till strängare straff än böter (RB 2:6).

3.2 Rättegången i tvistemål vid tingsrätt

De nya stadgandena om underrättsprocessen i tvistemål överensstämmer till stor del i sak med motsvarande bestämmelser i NRB. Vid beredandet av de nya finska stadgandena, vilket ägde rum främst under 1980-talet, beaktade man, förutom då gällande stadganden i NRB, den svenska rättegångsutredningens (ordförande Ingvar Gullnäs) delbetänkande ”Processen i tingsrätt” SOU 1982:25 och 26. På grund av detta betänkande kom man bl. a. på idén att avskaffa lagsöknings-, betalnings- och handräckningsförfarandet och ersätta dessa förfaranden med bestämmelser om ett i den ordinära underrättsprocessen integrerat förenklat förfarande.

Även regeln, enligt vilken ett s. k. blankt bestridande eller ett bestridande som uppenbart saknar betydelse för målets avgörande inte utgör hinder för att meddela en tredskodom, har sin förebild i detta betänkande (RB 5:13). Betänkandet torde även ha varit en bidragande orsak till att stadgandena om partsförhör i bevissyfte utan sanningsförsäkran intogs bland stadgandena om bevisning (RB 17:61–65). Däremot ansåg man det inte vara möjligt att i Finland genomföra så flexibla bestämmelser som utredningen i vissa avseenden föreslog. Man ansåg nämligen att en uppgörelse med det gamla förutsatte i vissa avseenden rätt rigida regler. I annat fall hade man måhända löpt den risken att vissa domare skulle så långt som möjligt ha förfarit på samma sätt som de gjorde före reformen.

De nya stadgandena bygger på muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Talan anses väckt då stämningsansökan inlämnats till tingsrätten (RB 5:1.1). Då stämningen delges svaranden uppmanas denne i regel att avge ett skriftligt svaromål (RB 5:9). Därefter fortsätts förberedelsen i regel vid ett muntligt sammanträde.

Möjligheterna att avgöra ett mål under förberedelsen är åtminstone i stort sett desamma som i Sverige (RB 5:13 och 27). Om parterna samtycker eller saken är klar, kan huvudförhandling hållas omedelbart i samband med det sammanträde där förberedelsen har konstaterats vara avslutad eller, då detta inte är möjligt, inom 14 dagar från detta sammanträde (RB 6:15). Vid en sådan s. k. liten huvudförhandling skall allt det som ägt rum vid det sista förberedelsesammanträdet beaktas som processmaterial (RB 6:17). Om en s. k. liten huvudförhandling har skjutits upp en eller flera gånger, skall en ny huvudförhandling hållas i målet om uppskovet har sammanlagt varat mera än 14 dagar. En ny huvudförhandling behöver dock inte i detta fall hållas om det med hänsyn till målets art av särskilda skäl anses onödigt och om huvudförhandlingen kan anses ha pågått utan avbrott trots uppskovet. En ny huvudförhandling skall dock alltid hållas då det på grund av att behandlingen har skjutits upp har förlöpt mera än 45 dagar från det sammanträde där den muntliga förberedelsen konstaterades vara avslutad (RB 6:18).

En s. k. stor eller fristående huvudförhandling skall vara muntlig, omedelbar och koncentrerad. Då en sådan huvudförhandling hållits får som rättegångsmaterial endast beaktas vad som kommit fram under huvudförhandlingen (RB 24:13). Huvudförhandlingen inleds med parternas muntliga sakframställning. Därefter följer bevisupptagningen och till slut parternas muntliga slutplädering (RB 6:2). Om huvudförhandlingen har skjutits upp en eller flera gånger med mer än sammanlagt 14 dagar, skall en ny huvudförhandling hållas. Så är dock inte fallet om det med hänsyn till målets art av särskilda skäl anses onödigt och om det kan anses att huvudförhandlingen har hållits i ett sammanhang trots uppskovet och avbrottet. En ny huvudförhandling skall dock alltid hållas när huvudförhandlingen har skjutits upp mer än sammanlagt 45 dagar (RB 26:11).

3.3 Rättegången i brottmål vid tingsrätt

I stämningen kan domstolen förutom att kalla svaranden direkt till sammanträde även uppmana denne att ge ett skriftligt svaromål (Lag om rättegången i brottmål 5:9). Även i brottmål kan tingsrätten ordna en muntlig förberedelse. En sådan förberedelse bör hållas om tryggandet av en koncentrerad huvudförhandling förutsätter detta (5:10).

Huvudförhandlingen är muntlig. En part får i regel inte läsa upp eller ge in till domstolen en skriftlig utsaga eller i övrigt framställa sin sak skriftligt (6:6). Huvudförhandlingen i brottmål följer samma mönster som huvudförhandlingen i tvistemål. Stadgandena om skyldighet att hålla en ny huvudförhandling om huvudförhandlingen varit uppskjuten viss tid överensstämmer med motsvarande stadganden i fråga om tvistemål (6:11).

En radikal ändring har genomförts i fråga om möjligheten att nyttja förundersökningsprotokollet. Numera föreskrivs i lagen uttryckligen som huvudregel att en utsaga som antecknats i ett förundersökningsprotokoll eller i en annan handling eller som på annat sätt upptagits inte får åberopas som bevis, om inte annat föreskrivs i lag. Om ett vittne inte kan höras vid huvudförhandlingen eller utom den, kan domstolen dock tillåta att en sådan utsaga får beaktas i rättegången (RB 17:11).

I samband med reformen av underrättsprocessen i brottmål ändrades reglerna om vittnesförhör även såvitt gäller tvistemålen så, att vittnesförhöret skall inledas av den part som åberopar vittnet, om inte domstolen bestämmer något annat. Därefter skall vittnet förhöras av motparten till den som åberopat vittnet. Om motparten inte är närvarande eller om domstolen annars anser det befogat, kan domstolen förhöra vittnet. Av lagen framgår numera att ledande frågor är tillåtna vid motförhör, när avsikten är att klarlägga i vilken mån vittnets berättelse motsvarar det verkliga händelseförloppet (RB 17:33).

3.4 Förfarandet i hovrätten

De nya stadgandena om rättegången i hovrätt trädde såsom ovan angetts i kraft den 1 maj 1998. Reformen av hovrättsprocessen innebär att en muntlig huvudförhandling, som skall vara omedelbar även i hovrätterna, måste hållas i ett stort antal mål. Hovrätten skall i regel hålla huvudförhandling när en part i ett tvistemål eller en målsägande eller en tilltalad i ett brottmål yrkat på detta (RB 26:14). Hovrätten skall hålla huvudförhandling även om ingen part framställt något yrkande på detta, om avgörandet av målet beror på tilltron till muntlig bevisning som tagits emot i tingsrätten eller till iakttagelser som gjorts när tingsrätten förrättat syn eller på ny muntlig bevisning som tas emot i hovrätten. I tingsrätten mottagen bevisning skall därvid tas emot i behövliga delar och syn förrättas på nytt vid huvudförhandlingen, om inte något hinder föreligger. Om nu ifrågavarande bevisning inte kan tas emot på nytt vid huvudförhandlingen, får tingsrättens avgörande inte ändras till denna del, om inte bevisningen av något annat skäl skall bedömas på ett annat sätt. Ett avgörande på grund av ett straffyrkande får dock ändras till förmån för en tilltalad (RB 26:15).

I regeringens proposition föreslogs införande av prövningstillstånd i fråga om tvistemål av mindre värde och i fråga om vissa mindre grova brott. Detta förslag godtogs emellertid inte av riksdagen. Finland är numera det enda land inom EU där rätten att söka ändring i första instansens avgöranden är obeskuren.

4. Slutord

Huru processreformerna utfallit i praxis är det ännu — i synnerhet såvitt gäller den nya hovrättsprocessen — för tidigt att uttala sig om. Den nya straffprocessen i underrätt har inte heller varit länge i kraft. Den nya tvistemålsprocessen i underrätt har kritiserats framförallt därför att den anses ha lett till ökade rättegångskostnader. Det förefaller även som om stadgandena angående rättegången i tvistemål skulle tillämpas på olika sätt av olika domare. En del domare synes leva efter den gamla processordningen så långt det bara går och litet därtill. Vissa andra domare synes däremot vara nöjda med den nya processordningen och lojalt tillämpa denna. Det synes som om den nya tvistemålsprocessen fungerar väl vid vissa tingsrätter, medan förhållandet vid vissa andra tingsrätter är det motsatta. I högsta domstolen har man framförallt fäst sig vid att vissa domare tycks vara så bundna vid det muntligt-protokollariska systemet att deras domar mera liknar ett gammaldags protokoll med en utförlig redogörelse av partsargumenteringen och bevisningen än en väl motiverad dom. Det är ingalunda sällsynt att tingsrättsdomar innehåller utförliga referat av partsargumentering samt vittnesutsagor och annan bevisning men knapphändiga domskäl, som dessutom kan vara rätt intetsägande.